

Наталія Сінкевич

(Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник)

СИЛЬВЕСТР КОСОВ – ВИКЛАДАЧ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОГО КОЛЕГІУМУ: реконструкція навчальних курсів через призму інтелектуальних інтересів викладача

Сильвестр (Стефан) Косов є однією з найцікавіших постатей в історії Київської митрополії, української освіти та політичних подій XVII ст. Попри те, що йому присвячено кілька біографічних розвідок ¹, особистість цього блискучого ерудита, талановитого політика й дипломата залишається в тіні Петра Могили, його попередника на митрополичому престолі, а інтелектуальний доробок ще навіть не до кінця окреслений. Ця стаття має на меті додати кілька штрихів до інтелектуального портрета Косова, що одночасно може пролити деяке світло на специфіку могилянських курсів перших років існування цього навчального закладу.

Стефан Косов народився у с. Старі Жировичі поблизу Слоніма на Вітебщині; він походив із шанованої шляхетської родини герба «Корчак», його батьком був вітебський гродський писар Адам Косов, згадуваний у джерелах ще під 1616 р. ² У вітебських гродських книгах за 1622 р. фіксується також писар Александр Косов, який, очевидно, є рідним братом нашого героя ³. Хрестоприводна книга шляхти Великого князівства Литовського 1655 р. згадує також «Юрья Адамова сына Косова» ⁴, який, імовірно, був ще одним братом Київського митрополита.

Дата народження Сильвестра Косова тривалий час залишалася дискусійною. Однак жалобний вірш на його смерть († 1657) «Гербы и трены

¹ Mironowicz A. Sylwester Kossow: biskup białoruski, metropolita kijowski. – Białystok, 1999; Erdmann M. Heraldische Funeralpanegyrik des Ukrainischen Barock. – München, 1999; Хижняк З. І. Косов (Косів) Стефан Адам // Києво-Могилянська академія в іменах. – К., 2001. – С. 286; Łużny R. Kossow (Kosow, Kosow) Sylwester // Polski słownik biograficzny. T. 14. – Wrocław, 1968/1969; Войнич І. Сильвестр Косаґі Язафат Кунцэвіч – павязь царкоўных ерархаў // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2000. – Т. 7, сш. 2. – С. 402–409; Сінкевич Н. Сильвестр Косов – Мстиславсько-Оршанський єпископ та Київський митрополит: матеріали до портретного нарису особистості // Хроніка-2000. – К., 2012. – С. 454–464.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 1. – Спр. 58973.

³ Там само. – Спр. 58956.

⁴ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 145. – Кн. 1 а. – Л. 83.

при гробѣ и трунѣ»¹ вказує, що Косов помер у віці 50 років², а отже, народився близько 1607 р. Початкову освіту Косов здобув у Віленській братській школі, де серед його вчителів були Леонтій Карпович та Мелетій Смотрицький. Юнак одразу зарекомендував себе здібним до навчання, тому тогочасний ректор школи Йосиф Бобрикович просив у братства гроші на запрошення викладачів для нього та Ісайї Трофимовича. З Віленським православним братством Св. Духа Косов підтримував тісні зв'язки і довгий час після навчання³.

Відомо, що згодом Косов навчався в Люблінському єзуїтському колегіумі (там його згадано під 1622 р.⁴). Від 1619 р. цей колегіум набув статусу навчального закладу підвищеного рівня, тобто з викладанням філософії⁵. Ще пізніше бачимо Косова у Замойській академії: під 1628/1629 р. його ім'я занесено до «альбому» студентів класу філософії. Варто нагадати, що Замойський університет був першим на території Речі Посполитої світським начальним закладом гуманістичного спрямування, а в 1620-х рр. він у дидактично-освітньому плані не поступався Краківській академії⁶. Можливо, Косов ще міг тут слухати лекції знаменитого проповідника й філософа-платоніка Шимона Бірковського († 1626) – своєрідного транслятора ідей платонівської космології та побудованих на ній ренесансних натурфілософських систем до інтелектуального простору Речі Посполитої⁷. У будь-якому разі, вплив цих ідей на Косова не викликає сумніву, про що піде мова далі.

Монаший постриг Стефан Косов прийняв у 1629 або 1630 р. у Віленському монастирі Св. Духа та, згідно з традицією брати монаше ім'я, що розпочиналося на ту саму літеру, став після постригу іменуватися Сильвестром. Деякий час потому він викладав у Віленській братській школі, а з 1631 р. – у Львівській братській школі. Там він познайомився з Петром Могилою, який 15 червня цього-таки року запросив молодого учителя на посаду префекта і професора риторики Київської Лаврської школи. У 1633 р., після об'єднання Лаврської школи із Братською, Косов став префектом новозаснованого колегіуму.

¹ Українська поезія. Середина XVII ст. / Упор. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К., 1992. – С. 72.

² За ці й багато інших цінних спостережень та зауважень щиро дякую проф. Н. Яковенко.

³ Войнич І. Сильвестр Косаґ і Язафат Кунцєвіч. – С. 402–409.

⁴ Миславский А. [Рукописная книга]. Адзел рукапісау кїева-пчячорскай бібліятєкі. № 20. – Л. 87–88 // Харлампович К. В. Западнорусские православные школы XVI – начала XVII века. – С. 327, 405.

⁵ Natonski B. Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie Kontrreformacji // Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce. – Kraków, 1994. – S. 42.

⁶ Kowalewska M. Akademia Zamojska (Hippaeum Zamoscianum) // Powszechna Encyklopedia Filozofii (<http://www.ptta.pl/pef/pdf/a/akademiazamojska.pdf>).

⁷ Facca D. Filosofia e retorica nel commento al Timeo di Szymon Birkowski // Verbum. – 1999. – № 1. – Р. 48–58.

У серпні 1635 р. Сильвестра Косова було висвячено в сан єпископа Полоцького, Вітебського, Могильовського, Мстиславського і Оршанського¹. Оскільки православна кафедра являла собою фактичний аналог юрисдикції унійного Полоцького архієпископа, то осідком православної єпархії мало стати місто Мстислав². Однак Косов переїхав до Білорусі не одразу: тільки 1 серпня 1636 р. він освятив Могильовський Богоявленський собор³ і відтоді, ймовірно, став резидювати у кафедральному місті.

Після смерті Петра Могили (1 січня 1647 р.), 25 лютого 1647 р. духовенство і руська шляхта обрали Сильвестра Косова митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі, а 4 червня 1647 р. він отримав королівський привілей на митрополію⁴. Його митрополиче служіння припало на нелегкі часи, бо і стосунки Косова з козацькою верхівкою не можна охарактеризувати як прості й однозначні. Його погляди на взаємини Києва та Варшави, суголосно з позицією тогочасних православних ієрархів, схилилися не до протистояння, а до порозуміння та досягнення згоди шляхом переговорів⁵, а сан і потреба оберігання прав Церкви вимагали йти на поступки. У цьому, мабуть, полягає трагізм постаті Київського митрополита: на його долю випали надто складні випробування, що примушували до політичних і дипломатичних маневрів, не надто прихильно оцінюваних як сучасниками, так і нащадками. Помер Сильвестр Косов 13 квітня 1657 р., був похований у Софійському соборі – склеп з його прахом віднайшли під час розкопок 1936 р. біля вівтаря архангела Михаїла⁶.

Повернімося, однак, до тих часів, коли Косов викладав риторику і філософію у Києво-Могилянському колегіумі, адже саме ці предмети належали зазвичай до компетенції префекта⁷. Курс філософії, як відомо, охоплював логіку, натурфілософію (фізику) та метафізику. Сфера інтелектуальних зацікавлень Косова у цей період почасти відтворює, звісно гіпотетично, які змісти й акценти він міг вкладати в цей курс.

На жаль, сьогодні відомий тільки один рукопис, точно атрибутований як власність Сильвестра Косова: це чиновник із бібліотеки Софійського монастиря (за каталогом М. І. Петрова № 64) з його особистим власницьким написом⁸. Зберігся також опис і мало знаний дослідникам текст,

¹ Mironowicz A. Sylwester Kossow. – S. 18.

² Erdmann M. Heraldische funeralpanegyrik des Ukrainischen Barock. – S. 22.

³ Хижняк З. І. Косов... – С. 286.

⁴ Pułaski F. Opis 815 rękopisów Ord. Krasinskiich. – Warszawa, 1915. – S. 401.

⁵ Хижняк З. І. Гендель Т. Лазар Баранович – між Україною, Польщею та Московією // Пилип Орлик: життя, політика, тексти. Матеріали Міжнародної наукової конференції до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. – К., 2011. – С. 186–188.

⁶ Никитенко Н. Святая София Киевская. – К., 2008. – С. 66.

⁷ Хижняк З. І. Косов... – С. 286; Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДІАУК). – Ф. 711. – Оп. 3. – Спр. 4793. – Арк. 8–10.

⁸ Петров Н. И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве. Вып. 3. – М., 1904. – С. 18.

найімовірніше, складений самим Косовим. Мова про рукопис із нині не збереженої бібліотеки Красінських у Варшаві, що містить низку списаних однією рукою текстів, які датують 1618–1648 рр.¹ Більшу їхню частину, поза сумнівом, було на(пере)писано саме в часи викладання Косовим у Києві, на що, серед іншого, вказує згадка про одного з могилянських учнів 1635 р., Валентина Костиковича, та лист, у якому батьки віддають сина під опіку «префекта шкіл». Поза тим, рукопис містить нотатки, потрібні для викладання риторики: про правила укладання листів різних жанрів (*De variis epistolarum generibus earumque scribendarum modis cum praxi praesentis temporis et usus*), про побудову відповідей (*De responsoriis*), заклічних листів та відповідей на них (*de epistolis cohortatoriis, de responsoriis ad cohortatorias*)²; зразок промови учнів на честь подільського воеводи Станіслава Потоцького; формули привітань; візці весільних та жалобних промов; список сентенцій і виписи польських прислів'їв (прозових і віршованих) та їх пояснення; вправи з написання промов (*Praxes orationis*). Йшлося, отже, про традиційну підготовку учнів до виголошення промов у будь-якій життєвій ситуації. Репертуар рукопису показує, що вправляння у красномовстві провадилося як латиною, так і польською мовою.

Більший інтерес, проте, викликають чотири тексти, записані наприкінці рукопису: «*De horis diei et earum planetis*» («Про години дня і їх планети»), «*De prodigiis*» («Про провіщення»), «*De auguriis*» («Про авгурів»), «*De somnis*» («Про сни») ³. Вони невеликі за обсягом (як свідчить опис, три з них займали по сторінці кожен), а самі їхні назви вказують на зацікавлення автора астрологією. Варто нагадати, що астрологічне знання в ренесансній і ранньомодерній Європі було тісно переплетене з астрономічним, і що астрономію традиційно викладали у класі філософії, а згодом вона стала доволі популярною дисципліною у Києво-Могилянській академії⁴. Залишається припускати, що її викладання започаткував власне Сильвестр Косов, виписавши з цієї метою фрагменти із популярних на Заході творів.

Аналізуючи його виписки, можна дійти висновку, що йшлося про трактат Альберта Великого «*Speculum Astronomiae*», згідно з яким кожною годиною доби «керувала» окрема планета (як показують найновіші дослідження, ця праця була популярною на теренах України ще й у XVIII ст.⁵).

¹ Опис рукопису див.: *Putalski F.* Opis 815 rękopisów. – S. 399–401.

² *Ibidem.* – S. 399.

³ *Ibidem.* – S. 401.

⁴ *Шелухін В.* Астрономія в могилянській академічній традиції XVII–XVIII ст.: від езотерико-синкретичної до раціонально-емпіричної моделі мислення // *Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць* / Ред. О. Петрука. – Л., 2014. – С. 436–454.

⁵ *Дуса К.* Астрологія в господарських порадиниках Гетьманщини XVIII ст. // Там само. – С. 205–206.

Під назвою «De somnis» приховується, імовірно, однойменний твір Боеція Дакійського, відомого аристотеліанця й коментатора Аристотелевої «Метеорології», – праці, що нею, як ми побачимо далі, користувався Косов. Завдяки коментарям до «Метеорології» Косов міг ознайомитися і з трактатом «De auguriis» італійського філософа-аристотеліанця Августина Ніфо. Врешті, твір «De prodigiis» належав напівміфічному римському авторові Юлію Обсеквенту: він викликав інтерес ренесансних письменників, оскільки містив спостереження над кореляцією атмосферних явищ з історичними подіями. Це, очевидно, приваблювало й Косова, про що свідчить наявність у щойно згаданій збірці календаря історичних подій з точним зазначенням дня, дати і місяця ¹. Сказане дає змогу припускати, що, працюючи над підготовкою курсу філософії, Косов збирав матеріали з астрології та приклади провіщень, що, вочевидь, входило до кола його особистих інтересів.

Логічним продовженням такого припущення є перелік авторів, використаних Косовом у його власних працях. У 1635 р. Києво-Печерська друкарня видала їх аж три: «Exegesis to jest danie sprawy o szkołach kijowskich i winnickich, w których uczą zakonnicy Religiey Graeckiey», «Patericon albo żywoty ss. Oycow Pieczarskich» та «Cherubin» – жалобну промову на смерть і похорон попередника Косова на Мстиславській єпископській кафедрі Йосифа Бобриковича 9 квітня 1635 р. Щодо «Патерикону», то спробу реконструювати освіту й інтелектуальні орієнтири Сильвестра Косова вже було здійснено у моїх працях ². Схожий текстологічний аналіз «Екзегезису» запропонував нещодавно архієпископ Ігор Ісіченко ³.

Аналіз джерел «Патерикону» показує, як багато різножанрових творів було залучено до написання цього твору. Богословська лектура автора, хоч як парадоксально, засвідчує його слабку обізнаність з автентичною візантійською патристикою, адже більшість біблійних і святоотцівських цитат запозичено з праць-компендіумів єзуїтських авторів Роберто Беларміно та Петра Канізія; серед Отців Церкви бачимо популярних у православній теологічній традиції кападокійців – Василя Великого, Григорія Богослова і Григорія Ниського), Йоана Златоуста, а також Амвросія Медіоланського – єдиного латинського богослова, що його було додано до східних церковних авторитетів. Не уникає Косов також прямих посилань на Августина, Тому Аквінського та Роберто Беларміно ⁴.

¹ Pułaski F. Opis 815 rękopisów. – S. 401.

² Див.: Сінкевич Н. «Патерикон» Сильвестра Косова: джерела та їх інтерпретація // Київська Академія. Вип. 10. – К., 2012. – С. 33–55; Її ж. «Патерикон» Сильвестра Косова: переклад та дослідження пам'ятки. – К., 2014. – С. 26–176.

³ Isichenko I. Sylvester Kosov's *Exegesis* (1635): A Manifest of the Kyiv-Mohyla Counter-Reformation? // Kyiv-Mohyla Humanities Journal. – 2015. – № 2. – P. 65–82.

⁴ *Ibidem*. – P. 78.

Як бачимо, богословські обрії Косова були доволі стандартними, тобто відображали пієтет перед візантійською традицією, який на практиці підміняло добре знання укладених католиками й широко доступних антологій. Більш інтригуючим, натомість, є коло джерел, яке опосередковано свідчить про викладання Косова у класі філософії. Це особливо видно з відповідей на закиди опонента-«раціоналіста» про те, що мощі святих угодників у печерах Лаври нетлінні з природних, а не божественних причин. Оскільки такі закиди не стосувалися теології, а її спростування вимагало натурфілософських аргументів, Косов давав відповіді на них за допомогою Аристотеля. Він цитує і посилається на два трактати Аристотеля: «Метеорологія» та «Про небо»¹; використано також окремі положення з трактатів «Фізика» і «Про виникнення та загибель». Усі ці праці, що входили до загального компендіуму «Фізики» Аристотеля, являли собою неодмінну частину єзуїтських навчальних курсів натурфілософії, їх читання передбачала також загальна програма єзуїтського шкільництва²; ще однією зі складових єзуїтського курсу філософії була проблема виникнення і розпаду живих організмів³.

Косов, отже, боронить надприродну збереженість Лаврських мощей добре знайомими йому аргументами про взаємозв'язок між вологістю, теплом і тлінням. Показово, що, обговорюючи природне тепло як причину тлінності людського тіла, він використовує ті самі аргументи Аристотеля, які наводив у своїй «Сумітеології» Тома Аквінський, коли розмірковував про тлінність людських тіл після первородного гріха⁴. А винесене у глосі посилання на 100-й параграф трактату «Про небо»⁵ однозначно вказує, що Косов користувався поділеними на книги, параграфи і лекції коментарями Аквіната, де той переповідає основний зміст цього твору Аристотеля. Зі сказаного випливає, що саме коментар Томи Аквінського до «Фізики» міг слугувати базовим підручником при викладанні натурфілософії у Києво-Могилянському колегіумі.

У «Патериконі» відобразилися також знання Косова з астрономії. Постаті кількох печерських святих він порівнює з небесними світилами: Йоана Багатостраждального із Сатурном, Миколая Святошу з Юпітером, Мойсея Угрина з Марсом, Антонія Печерського з Сонцем, Іларіона з Венерою, Симона з Меркурієм, а Феодосія з Місяцем⁶. У такий

¹ Kossow S. Paterikon albo żywoty ss. Oycow Pieczarskich. – Кнів, 1635. – S. 5, 8.

² Darowski R. Richard Singleton S. I. (1566–1602), first Professor of Philosophy of Branievo // Studies in the Philosophy of the Jesuits in Poland in the 16th to 18th Centuries. – Kraków, 1999. – P. 161; *Idem*. La philosophie des Jésuites en Pologne du XVI-e au XVIII-e siècle // Studies in the Philosophy of the Jesuits. – P. 244–245.

³ Darowski R. La philosophie. – P. 245.

⁴ Thoma de Aquino. Summae theologiae prima pars. Quaestio 97, articulus 4 (<http://www.documentacatholicaomnia.eu>).

⁵ Kossow S. Paterikon. – S. 8.

⁶ Ibidem. – S. 9–10.

спосіб фактично відтворювалася геоцентрична небесна схема Птолемея (геліоцентричні ідеї Коперника хоч і проникали до єзуїтських шкіл, однак із 1616 р. їх вважали не співвідносними з буквою Святого Письма ¹). Косов «розміщує» планети у тій самій послідовності, в якій грецький астроном розташовував їх згідно з віддаленістю від Землі ².

Обговорюючи властивості небесних світил (зокрема «срібну барву» планети Юпітер та шляхетність, якою наділяє людей планета Меркурій), автор «Патерикону» прямо посилається на Птолемея ³, однак є сумніви, чи він справді *de visu* користувався «Альмагестом» Птолемея, уперше опублікованим 1515 р. Астрономію в тогочасних єзуїтських колегіях викладали за підручником середньовічного автора Йоана Сакробоско «*De sphaera materialis*» (бл. 1195–1256 рр.) ⁴, який спрощено переповідав учення Птолемея. Проте єзуїтські видання трактату Сакробоско кінця XVI–XVII ст. не містили інформації про співвідношення планет і металів, або ж про впливи на людину тих чи тих небесних тіл ⁵. Це означає, що Сильвестр Косов використовував не тільки підручникові астрономічні тексти. Про це свідчить ще одна «обмовка» в «Патериконі» – згадка про єгипетського царя, який нібито промовив ключову для твору фразу «Єгипет наш є небом» (у Косова «Київ наш є небом») ⁶. Під цим «царем» Косов, поза сумнівом, має на увазі апокрифічного філософа Гермеса Трісмегіста, а фраза, до якої він апелює, містилася у творі «Асклепій» авторства, як припускають, грецького філософа-платоніка Апулея з Мадаури (бл. 125 – після 170 рр.). Цей твір є культово-моральним текстом, що будується у формі діалогу між герметичним учнем Асклепієм та містагогом Трісмегістом (його вважали одночасно великим філософом, великим жерцем і великим монархом). У тому місці, де Асклепій назває богів «ста-туями», Трісмегіст відповідає: «Чи не знаєш ти, Асклепію, що Єгипет – образ небесний. Більш того, він є місцем перенесення і сходження всього, що робиться й існує на Небі» ⁷.

Трактат «Асклепій» був уперше опублікований 1505 р. і відтоді став складовою ренесансної герметичної традиції, що набула неабиякої популярності на Заході та довго не протиставлялася християнській філософії.

¹ Lisiak B. *Jezuici polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX wieku. Słownik bio-bibliograficzny*. – Kraków, 2000. – S. 215.

² *Great books of the Western Worlds. Vol, part 15: Ptolemy, Copernicus, Kepler* / Ed. M. J. Adler. – Chicago, 1996. – P. 270.

³ Kossow S. *Paterikon*. – S. 10.

⁴ *Historia astronomii w Polsce* / Red. E. Rybka. – Wrocław, 1975. – T. 1. – S. 239.

⁵ Див. наприклад: *Sphaera Ioannis de Sacrobosco emendata, aucta et illustrata*. – Coloniae, 1601.

⁶ Kossow S. *Paterikon*. – S. 10.

⁷ Scott W. *Hermetica Part 1: The Ancient Greek and Latin Writings Which Contain Religious or Philosophic Teaching Ascribed to Hermes Trismegistus*. – Cambridge, 1992. – P. 340.

Одну із найважливіших спроб пов'язати християнську і герметичну традицію здійснив славнозвісний італійський мислитель Марсіліо Фічіно, який поставив герметичні трактати біля витоків християнської філософії (запровадивши поняття первинної філософії – *prisca philosophia*), опублікував «*Corpus Hermeticum*» та ввів до передхристиянського дискурсу постать Гермеса Трісмегіста і його учня Асклепія ¹. На те, що Косов користувався саме твором Фічіно «Три книги про життя», вказує пов'язання у «Патериконі», як і Фічіно, планети Юпітер зі сріблом ², адже за традиційною алхімічною моделлю срібло було металом Місяця. «Три книги про життя» уперше побачили світ у Флоренції 1489 р. та справили неабиякий вплив на ренесансну і ранньобарокову інтелектуальну культуру (годі сказати, що до 1647 р. праця витримала близько 30 перевидань). Фічіно, прагнучи гармонізувати і поєднати християнську теологію із астрологією Птолемея, серед іншого, детально зупиняється на впливах тієї чи іншої планети на людину ³, і в такий спосіб сформувалася популярна в ранньомодерну добу ідея «дітей планет», що набула вияву у візуальному мистецтві ⁴ та вплинула на тогочасну риторику.

Залишається з'ясувати, де Косов міг ознайомитися з працями Фічіно. Хоч єзуїтська риторика не відходила далеко від герметичної традиції (про це яскраво свідчить, зокрема, рукописний збірник кінця XVII ст. анонімного ректора Несвізької єзуїтської колегії з апеляцією до Трісмегіста ⁵), проте ані астрологічні ідеї Фічіно, ані герметичні трактати в єзуїтських курсах не викладали, адже тлумачення філософії строго дотримувалося Аристотеля (Фічіно ж був платоніком). Отож є підстави стверджувати, що знанням твору італійського гуманіста Косов мав би завдячувати Замойській академії, де в період його навчання уже згаданий Шимон Бірковський коментував ідеї Марсіліо Фічіно та герметичні тексти. І хоч Бірковський вважав Гермеса Трісмегіста не творцем «первинної філософії», а просто «стародавнім автором», що передував Платону, цей авторитет відобразився у його працях ⁶, а отже – і в читаних ним курсах філософії. Це означає, що під час студій у Замості Косов міг отримати певні знання з астрології у її герметичній інтерпретації.

¹ *Leijenhorst C.* Francesco Patrizi's Hermetic philosophy // *Gnosis and Hermeticism from Antiquity to Modern Times* / Ed. R. van den Broek and W. J. Hanegraaff. – New York, 1988. – P. 128.

² *Ficino M.* Three books on life. A critical edition and translation with introduction and notes / Ed. C. V. Kaske, J. R. Clark. – Binghamton; New-York, 1989. – P. 248–249.

³ *Ibidem.* – P. 236–293.

⁴ Про це детальніше див.: *Herrera B.* The Children of the Planets: Freedom, Necessity, and the Impact of the Stars – the Iconographic Dimensions of a Pan-European Early Modern Discourse. [Thesis] for the degree of Master of Arts.

⁵ ІР НБУВ. – Соф. 650 (472).

⁶ *Facca D.* Filosofia e retorica... – P. 58.

Пізніше, як показує укладений Косовом і проаналізований вище рукопис, такі знання було розширено й поглиблено завдяки звертання до інших містичних та астрологічних трактатів. Неможливо з певністю стверджувати, наскільки серйозно сприймав майбутній православний митрополит середньовічну та ренесансну астрологічну традицію і чи застосовував він ці знання у своїх викладацьких курсах. Однак варто нагадати, що власне упродовж XVII ст. відбувалося чітке розведення філософської і поетичної рефлексії стосовно «небесної проблематики»¹, й астрологічні образи в риторичі стали цілком прийнятними. Як бачимо з «Патерикону», Косов не цурався їх навіть у житійних текстах, хоч астрологічні ідеї, звісно, відобразилися тут у суттєво видозміненій та ідеалізованій формі. Скажімо, про деякі планети (приміром Сатурн) астрологічні трактати писали як про ворожі людині², тож їх аж ніяк не випадало порівнювати зі святими угодниками Божими, проте Косов це робить.

Варто звернути увагу й на те, що Косов ніде не маніфестує відкрито свою обізнаність із герметичною традицією: він не згадує Гермеса Трісмегіста на ім'я. Цю «обережність» легко пояснити. Адже хоч учення Трісмегіста публікувалося і коментувалося християнськими теологами (в тому числі і в Речі Посполитій), його ідею про можливість оживлення статуй богів за посередництва демонів (а саме цей уривок Косов цитував у «Патериконі») гостро засуджували як Августин³, так і добре знаний Косову Роберто Белларміно⁴.

Крім «Патерикону», образ небесної сфери та світил знаходимо також у написаному 1635 р. жалобному панегірику «Херувимі», де Косов прямо апелює до думки «астрологів» про «небесну волю»⁵. Рясніє «астрологічними метафорами» і віршований збірник «Ехо жалю», виданий у Єв'є 1635 р. на честь померлого роком раніше єпископа Йосифа Бобриковича. Авторство Косова тут безсумнівне: «Ехо» є продовженням «Херувиму», і авторський почерк добре розпізнається завдяки використанню ідентичних з «Патериконом» алегорій та апеляцій до астрології: «Tyleż Sirjus szkodliwy spuszczał na ziemie wzrok swój jadowity, i nieużyty Rak okrutnemi znojami odziany palił świat; tyleż Strzelec zimy chciwy kończył bujnych jesieni»⁶. Аналіз цього твору не є метою даної

¹ Шелухін В. Астрономія в могилянській академічній традиції... – С. 443.

² Пор.: Дуса К. Астрологія в господарських порадниках... – С. 208.

³ Августин Аврелій. Про Град Божий. Кн. 8. Гл. 23 (http://www.documentacatholicaomnia.eu/04z/z_0354-0430_Augustinus_De_Civitate_Dei_MLT.pdf.html).

⁴ Bellarmino R. F. Disputationum de controversiis Christianae fidei. – Ingolstadt, 1588. – Т. 1. – Р. 985.

⁵ Kossow S. Cherubin przy akcie pogrzebowym... oycza Jozefa Bobrykowicza episkopa Mscislawskiego, Orszanskiego, Mohilowskiego. – Wilno, 1635. – К. А4v.

⁶ Славяномаўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII ст. / Укл. А. У. Бразгунова. – Мінск, 2011. – С. 590.

статті, однак хотілось би підкреслити, що на одному зі збережених примірників книжки якийсь анонім характеризує автора доволі категорично («*anequissimis Schismaticis composit e nihil ad rem, godna aby ja w piec wrzucono*»¹).

Підсумовуючи свої спостереження над колом читання та інтелектуальними орієнтирами Косова як викладача риторики та філософії у Київському колегіумі, можемо дійти певних висновків щодо змісту цих дисциплін у 1632–1635 рр. Щодо риторики, то наявність у рукописній спадщині Косова чималої кількості матеріалів для написання різного роду промов дає змогу стверджувати практичний підхід до дисципліни, побудований на читанні та укладанні принагідних текстів у різних життєвих okazіях. Що ж до філософії, то її викладали, найімовірніше, за коментарями до праць Аристотеля авторства Томи Аквінського та інших авторитетів схоластики. Разом з тим, як бачимо з нотаток і опублікованих праць Косова, його особливу увагу привертала натурфілософія, зокрема її астрономічна (у поєднанні з астрологічною) складова. Це дозволяє припускати відповідну специфіку його курсів, до яких могли проникати і герметичні ідеї Марсіліо Фічіно, і власні спроби Косова відчитати «знаки неба».

¹ Славяноуѣная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII ст. / Укл. А. У. Бразгунова. – Мінск, 2011. – С. 15–16.